

Alexandru Dîrul

SINTAXEMA ȘI ADVERBUL

Esențele limbii reflectate de conștiință și reprezentate prin vocabularul ei, după cum relatează M. V. Nikitin, se împart în două categorii ce se determină una prin alta. Obiectul (lucrul) este ceea ce are semne (caracteristici); semnele sunt ceea ce identifică sau deosebesc lucrurile (Nikitin, p. 21). Extrem de numeroase și variate sunt determinativele atributive prin care se exprimă calitatea, cantitatea, demonstrativitatea, posesiunea, precum și o serie de caracteristici-atribute temporale, spațiale, modale, cazuale, finale etc. Asupra faptului că individualizarea (/actualizarea) obiectelor se obține prin determinanți de acest fel, atrăgea de acum atenție Aristotel care menționa că substanța primă (așa numea el realul individual) se determină prin cele 10 categorii: „substanța secundă (genul și specia) al cărei exemplar este, ca și prin determinările ei, cantitate, calitate, relație, temporalitate, spațialitate, poziție, acțiune, pasivitate și posesiune” (apud Noica, 1998, p. 352).

Faptul acesta a determinat însăși modalitatea de structurare a vocabularului limbii, în cadrul acestuia deosebindu-se, pe de o parte, cuvinte prin care este numită substanțialitatea (acestea sunt reprezentate prin substantive) și cuvinte-caracteristici de mai multe feluri (acestea în terminologia gramaticală fiind notate prin termenii: adjective, verbe, numerale, adjective pronominale, adverbe). Starea aceasta de lucruri a făcut posibilă aplicarea principiului combinării în constituirea structurilor sintactice, dat fiind că prin atribuirea unui determinativ pe lângă un substantiv supus determinării, printr-o actualizare a obiectului numit de acesta, se obțin sensuri noi. De exemplu, prin îmbinarea *bocanci soldățești* care, într-un fel, echivalează cu îmbinările *bocanci de soldat*, *bocancii soldatului*, *bocancii unui soldat*, pe lângă semnificațiile de obiect [bocanci] și de ființă umană [soldat] se exprimă și unele înțelesuri suplimentare, acelea de apartenență, posesie, destinație.

Pentru a deosebi unitățile lexicale determinate de cele determinate (cuvintele cu sens de substanțialitate, acestea caracterizându-se printr-o anumită autosuficiență), limba a creat diverse tipuri de indici diferențiatori: formanți derivaționali, cuvinte auxiliare, desinențe cazuale, articole, pronume (*cal roib*, *cer albăstriu*, *caietul meu*, *capra vecinului*, *fecior de boier*, *anteriul lui Arvinte*, *acest copil*, *casa de alături* etc.). Aceasta permite limbii să folosească același radical și, prin urmare, să formeze de la aceeași entitate conținutulă atât unități cu semnificație de substanțialitate, cât și unități caracteristice. Întrucât cuvintele-caracteristici sunt de mai multe feluri, indicii respectivi servesc pentru a deosebi tipurile de determinate între ele (cf.: [un] *învățător învățat* – *învățătorul învață* [copii] – [un] *învățător învățând* [elevii] – *învățătorul [se comportă] învățătoarește* etc.).

Printre determinate un loc aparte revine clasei adverbelor, care spre deosebire de alte clase (adjective, verbe, numerale) ce fac legătură nemijlocită cu substantivul determinat, ele [adverbele] corelează cu acesta [cu substantivul] în mod indirect, adică prin mijlocirea

determinantelor directe. De exemplu, în enunțul *Carul se mișcă agale* adverbul *agale* nu este legat în mod direct cu substantivul *carul* (în parte, nu se spune **carul agale*); el servește pentru a nota (/marca) un grad al caracteristicii dinamice a carului și numai în felul acesta se dovedește a fi implicat în caracteristicizarea obiectului în cauză.

De altfel, urmează a se menționa că adverbele, din perspectiva sintaxei semantice, se înscriu în șirul de argumente (actanțiale și circumstanțiale) de diferită natură, reprezentate prin sintaxemele (/formele sintactice) obținute de la unități lexicale de diferită orientare categorială, inclusiv de la clasa verbelor. E vorba, în cazul ultimei afirmații, despre formele verbale numite absolute (gerunziul, participiul, infinitivul, supinul) care la fel ca și sintaxemele (/formele sintactice) nominale, asemenea adverbilor, vin să determine alte caracteristici, în fond cele dinamice exprimate prin verbe. Dat fiind că, funcțional, asemenea adverbilor se comportă diversele tipuri de sintaxeme, în cele de mai jos, în scopul determinării semnificației categoriale, acestea vor fi examinate pe fundalul statutului categorial al adverbului.

Asupra rolului important pe care-l îndeplinește adverbul în organizarea structurii semantice a enunțului atrăgea atenție filozoful Constantin Noica. Menționând faptul că limba română n-a dezvoltat formații verbale prin compunere de tipul *a binevoi*, procedeu larg utilizat de unele limbi, ca, de exemplu, greaca și germana, Domnia sa menționa că pentru română este caracteristic faptul că „verbul este modulat de adverbe”. „Limba noastră, subliniază autorul, pare să aibă o virtute de toată însemnătatea: aceea de a îmblânzi verbul. Ea îl pune lesne în ordinea substantivului, nu numai sub forma infinitivului lung (ca în *de-oamenilor iubire*), dar deopotrivă în forma de substantiv verbal cu sufixul *-or* (*grăitor, dătător*), care se întinde, ca și infinitivul lung, peste aproape întreaga arie a verbului”. Autorul face, în legătură cu aceasta, presupunerea că „poate de aceea nici nu avem neapărată nevoie de atâtea cuvinte complexe, verbul substantivat având bogăția în el” (Noica, 1970, p. 154) și că „dacă limba greacă ori cea germană sunt de invidiat pentru compunerile lor vii, poate și limba noastră ar trebui invidiată pentru stăpânirea ce obține asupra demoniei verbului când îl înveșnicește drept substantiv” (Ibidem). Totodată, Constantin Noica vine să relateze că un alt mijloc de *a spori* bogăția verbului, „și cu el de a înțelege mai bine cum poate înfrunta sau ocoli limba noastră problema compunerii: este modelarea verbului *prin adverb*” (Ibidem). Dsa admite (faptul) presupunerea că „poate limba noastră trece dincolo de nevoia compunerii directe tocmai pentru că are la dispoziție forme adverbiale ce echivalează compunerea”. (o.c., p. 154-155). În legătură cu aceasta se face trimiterea la O. Densusianu care sublinia că „limba română veche e foarte bogată în forme adverbiale... oglindind o expresivitate care ar putea fi invidiată de limba modernă” (Apud Noica, o.c., p. 155). Exprimându-și regretul că limba română a pierdut „adverbe frumoase și expresive ca *a-vremi* (din când în când) sau *cătelin* (încet, liniștit), *de-a firea* (într-adevăr, efectiv, ca în „de-a firea pământ și cenușe sunt”) sau *estimpu* (anul acesta) ca și *volnic* (de bună voie, spontan) este întristător”, autorul ține să sublinieze că limba română n-a pierdut „*sensibilitatea* pentru adverb” (Noica, p. 155). „Poate că toată înțelepciunea de viață și de gând a omului social, – încheia filozoful C. Noica, – nu e decât o chestiune de adverb, la urma urmelor. Sau poate că viața este: felul cum știi să te aperi de agresivitatea verbelor” (Ibidem). Autorul ține să explice că „ceea ce ai în față și ceea ce ești, ce se întâmplă și ce ți se întâmplă, totul se lasă transpus, în limbă, în câteva sau în nesfârșit de multe verbe; sentimentele te înecă sub verbele lui, iar voința le sporește numărul, cu imperativele ei ridicole ori mărețe” (ibidem). Referindu-se la sugestia lui Sextil Pușcariu din lucrarea-i „Limba română” cum că vorbirea nu e

decât **umplerea golurilor din jurul câte unui verb**, filozoful C. Noica vine să sublinieze că „viața înseamnă, în fond, a suporta exercițiile de conjugare pe care le face firea asupra-ți, cu verbe ca: *a dori, a înseta, a flămânzi, a visa*” (Ibidem). Totodată autorul consideră că „să treci verbul în substantiv, nu e destul spre a-i zăgăzui curgerea”. E nevoie de „ajutorul unui adverb care i-ar muta albia” (ibidem), – conchide autorul. Atrăgând atenția asupra faptului că adverbele „vin să mlădieze verbele și să le nuanțeze mesajul”, C. Noica ține să evidențieze rolul deosebit al adverbelor de mod în acest proces: „Și nu e destul nici să așezi acțiunea în ceasul sau în locul potrivit, cu adverbele de timp și de loc, cât trebuie mai ales s-o nuanțezi cu adverbele de mod. A-i putea spune că viața e o chestiune de adverbe de mod: o chestiune de *poate, sigur, cumva, probabil, ca să zic așa, tocmai, oarecum sau foarte*”. (o.c., p. 156)¹.

Despre caracterul important pe care-l provoacă/ cauzează adverbul asupra semanticii verbului vorbesc și așa-numitele adverbe legate sau semiadverbe, ca de exemplu: *Ion mai lucrează. Ion încă lucrează. Ion deacum lucrează. Ion probabil lucrează. Ion fără îndoială lucrează* etc. În rândul acestora se înscrie și adverbul-particulă *nu*² care poate înlocui oricare din semiadverbele înșirate sau se poate îmbina cu fiecare din ele formând structuri apozitive cu același verb, amintind într-un fel de opozițiile din cadrul gradelor de comparație. A se compara: *I. lucrează. – I. mai lucrează – I. nu lucrează. – Ion nu mai lucrează. Ion lucrează. – I. deacum lucrează. – I. nu lucrează. – I. deacum nu lucrează. Ion lucrează. I. încă lucrează. – I. nu lucrează. – I. încă nu lucrează.*

Proprietatea de „îmblânzător” al agresivității verbului și în genere modalitatea de caracteristică a celor două clase de cuvinte despre care vorbește Constantin Noica impune necesitatea de a încerca a se stabili statutul lor categorial și în primul rând al adverbelor, urmând ca pe baza acestora să se determine situația sintactică a sintaxemelor (/formelor sintactice) nominale, dat fiind că între ele există o coincidență funcțională (cf.: *călătorul merge repede / cu pași mari / cântând / împreună cu câinele său / pe întuneric / până seara / pe cărare / prin arătură* etc.). Chiar simpla comparație a complinirilor verbului *a merge*, dintre care numai una este reprezentată prin adverb (*repede*), demonstrează asemănarea funcțională a sintaxemelor de diferită natură cu adverbul. De exemplu, precum adverbul *repede* modifică semnificația verbului *a merge*, fixând o gradație a mișcării rectilinii a obiectului (călătorul), deosebită de cea obișnuită, la fel prin gerunziul *cântând* se notează că în mișcarea sa în spațiu același agent mai îndeplinește în același timp și o altă acțiune: execută o melodie; prin forma sintactică (construcția sintactică) *împreună cu câinele său* se notează că în deplasarea lui spațială subiectul (călătorul) nu este singur, că el este însoțit de un animal – câinele său; prin sintagmele *pe cărare, prin arătură* este marcat tipul de traseu urmat de călător etc.

După cum se poate observa din cele citate, atât argumentele reprezentate prin adverbe propriu-zise, cât și cele notate prin sintaxeme de diferită natură, nu se reduc doar la „îmblânzirea” acțiunilor numite de verbe; cu ajutorul lor se exprimă cele mai diverse circumstanțe, situații, stări de lucru, ca de exemplu: *Ion pleacă departe / îndată / neapărat / mâine / în grabă / pentru un an / cu familia / spre nord / în concediu / de la lucru / supărat / plângând* etc., etc. Or, cu toată izofuncționalitatea dintre adverbe și sintaxeme, între ele

¹ Textul notei cu titlul „A dulce spure” din care s-a citat este reproduș literal în lucrarea Constantin Noica „Cuvânt împreună despre rostirea românească”. București, 1987, p. 110-114.

² Despre unele opoziții sui generis formate cu adverbul-particulă *nu* vorbește Constantin Noica în lucrarea sa „Rostirea filozofică românească”, București, 1970, p. 197-215.

există totuși deosebiri. Aceasta se manifestă în modalitatea de realizare a claselor de opoziții de tipul; obligatorii – facultative, actualizate – implicite, esențiale – secundare (amănunțit despre tipurile de opoziții menționate a se vedea: Никитин, p. 122).

De altfel, când filozoful Constantin Noica vorbește despre „agresivitatea” verbului, lasă a se înțelege că, după cum se poate presupune, el conține codificat în înțelesul său reșoul valențial de argumente pe care le poate avea în potență. Verbul *a transporta*, de ex., potențial ar putea avea mai multe argumente prin care s-ar indica (/nota / marca) agentul acțiunii (*Cine transportă?*), obiectul acțiunii (*Ce transportă?*), locul inițial de unde începe acțiunea (*De unde transportă?*), direcția, punctul final al acțiunii (*Încotro transportă?*), mijlocul de transportare (*Cu ce transportă?*), tipul acțiunii (*Când transportă?*).

Despre caracterul strâns al legăturii verbului cu diversele argumente și, în primul rând, cu adverbele modale, considerate de filozoful Constantin Noica împlânzătoare ale agresivității verbelor (vezi *supra*), mărturisesc și așa-numitele adverbe legate sau semiadverbe, care fiind utilizate pe lângă același verb, servesc pentru a constitui o microparadigmă a gradației de intensitate (de ex.: *X. Merge – X. de acum merge. – X. mai merge. – X. încă merge – X. abia merge. – X. nu merge. – X. încă nu merge, – X. nu mai merge*). În rândul acestora se mai înscriu o serie de adverbe de mod propriu-zise, ca de exemplu: *X. merge încet. – X. merge la fuga. – X. merge repede. – X. merge sprinten, X. merge iute. – X. merge vioi. – X. merge lent. – X. merge agale. – X. merge greu/greoi* etc.

Elementele opozitive ale unei astfel de paradigme amintesc, într-un fel, de elementele opozitive ale paradigmelor gradelor de comparație la adjective și adverbe: [*X. merge încet. – X. merge vioi. – X. merge rapid: [O casă înaltă. – O casă mai înaltă. – O casă foarte înaltă]: [X. merge repede. – X. merge mai repede decât Y. – X. merge foarte repede]*]. Același adverb modal, aplicat la diferite verbe de diferită coloratură semantică, capătă valori de tensiune diferite. De exemplu, adverbul *tare* în îmbinare cu verbul *a cânta* (*X. cântă tare*) are sensul de ‘răsunător’, ‘pătrunzător’; în îmbinare cu verbul *a bate* (*inima îi bate tare*) capătă semnificația de ‘intens’, ‘puternic’; aplicat verbului *a trage* adverbul în cauză (*X. trage tare de funie*) capătă valoare de ‘vârtos’, ‘zdravăn’; drept argument al verbelor *a fugi*, *a alerga* adverbul *tare* (*a fugi / a alerga tare*) obține semnificația de ‘repede’, ‘grăbit’; cu verbul *a ploua* (*plouă tare*) adverbul dat are sensul de ‘abundent’, ‘intens’; cu verbele *a retrăi*, *a suferi* (de ex.: *suferă tare*) – sensul de ‘chinuit’, ‘dureros’ etc. De altfel despre asemănarea construcțiilor verbale formate cu adverbul *tare* și gradele de comparație la adjective și adverbe vorbește și faptul că adverbul *tare* este folosit în vorbirea dialectală drept mijloc cu ajutorul căruia se formează gradul superlativ al comparației (de ex.: *tare înalt, tare departe, tare drag, tare sus* etc.).

De altfel, același verb însoțit de diferite adverbe modale (uneori se diferențiază aici o subclasă aparte de așa-numitele adverbe de măsură ale căror cadre sunt destul de șterse) formează structuri opozabile care pot fi redete prin univerbe. Astfel, diferite gradații ale mișcării rectilinii, exprimate cu ajutorul verbului *a merge* însoțit de diferite adverbe care conțin sema „măsura” (de ex., *X. merge încet / agale / domol / lent / liniștit / temperat / abia-abia / greoi / sprinten / vioi / grăbit / grabnic / repede / zorit / iute / rapid / fulgerător* etc.), pot fi redete de asemenea prin univerbe de tipul; *X. merge / se mișcă / se grăbește / aleargă / se deplasează / se târăște / fuge / gonește / parcurge / străbate / circulă / înaintează* etc.

Or, unverbizarea este caracteristică nu numai pentru structurile formate din verb însoțit de adverbe, ci și pentru cele construite din verb cu diverse sintaxeme nominale

și chiar verbale în calitate de diverse argumente (cf.: *a face praf* → *a prăfui*; *a prinde pește* → *a pescui*; *a pune temei* → *a întemeia*; *a se face sănătos* → *a se însănătoși* etc.). Aceasta ar putea servi drept mărturisire că rolul de „îmblânzător” al verbului se obține nu numai prin mijlocirea adverbului, ci și prin aceea a sintaxemelor nominale și chiar verbale.

De fapt, și în cazul adverbului combinarea lui cu verbul sau cu adjectivul, iar prin analogie, și îmbinarea sintaxemelor (formelor sintactice) cu acestea, se datorește semnificației lor categoriale. Vorba e că, după cum s-a relatat în mai multe rânduri, determinanții de diferită natură tind să se îmbine cu acele unități lexicale prin care se exprimă substanțialitate pentru a face legătură cu denotatul. În parte, precum un adjectiv manifestă înclinarea de a se îmbina cu un substantiv, pentru ca actualizând obiectul denumit de substantivul determinat dat, totodată să-și materializeze el însuși înțelesul, sau precum un verb tinde să se îmbine cu un substantiv pentru ca printr-o caracterizare dinamică a obiectului-agent, numit de acesta, să-l actualizeze, individualizându-l, la fel un adverb manifestă tendința de a se îmbina cu un verb sau cu un adjectiv pentru a modula (termen folosit în lucrările sale de Constantin Noica) semnificația unei caracteristici dinamice sau statice. S-ar putea afirma astfel că și în cazul combinării adverbului cu verbul sau cu adjectivul, respectiv, prin analogie, și în cazul îmbinării sintaxemelor cu acestea, se datorește semnificației categoriale. Numai că spre deosebire de adjective și verbe (respectiv, de numerale, pronume, adjective pronominale, funcțional identice acestora) care ar putea fi considerate determinate de treapta I, adverbele, precum și sintaxemele, funcțional identice acestora, ar putea fi calificate drept determinanți de treapta a II-a. De exemplu, în structurile sintactice – *Trenul trece fulgerător. Un turn foarte înalt. Președintele a sosit cu întârziere. Ilie locuiește departe.* – actualizatorii *trece, înalt, a sosit, locuiește* vor fi trecuți la determinanți de treapta I, întrucât sunt legați nemijlocit de substantivele determinate, în timp ce *fulgerător, foarte, cu întârziere, departe* – determinanți de treapta a II-a, deoarece sunt legați semantic de substantive în mod mijlocitor (/ indirect) – prin determinanți de treapta I.

Astfel s-ar putea afirma că sintaxemele (formele variabile ale părților de vorbire), la fel ca și adverbele, pot fi incluse printre elementele ce țin de cea de a doua treaptă a clasificării categoriale a cuvintelor semnificative. Analogia este mai sesizabilă în felul cum acționează în enunț formele sintactice ale substantivului.

Or, pentru ca să ne dăm seama despre rolul adverbului ca „modificator” al agresivității verbului s-ar simți necesitatea de a ne clarifica în ce constă, în termeni lingvistici, această „agresivitate” din partea verbului.

Dat fiind caracterul variat al complinirilor verbale (ale acțiunilor și circumstanțelor, într-o altă terminologie), din perspectivă evaluativă, s-a simțit necesitatea de a forma mijloace adecvate pentru diferențierea opozitiv-paradigmatică în cadrul acestora. E vorba, în parte, de paradigma declinării, „structură funcțională solidară bazată pe definirea cu ajutorul desinenței a unui set de valori gramaticale fundamentale, corelate între ele: subiectul, obiectul, terțul implicat, locul, ținta, punctul de plecare, instrumentalul, sfera de încadrare a numelor și, aparte, interpelatul. Acestea, în situații concrete, pot fi utilizate cu funcții sintactice mai detaliate, mai precise (Ac. străbaterii, D. de interes, I. Modal, Ab. originii etc.)” (Wald, Slușanschi, p. 230). De altfel, în lucrarea citată se insistă asupra faptului că în limbile indoeuropene, pentru amplificarea (/adâncirea) opozițiilor în cadrul altor tipuri de paradigme, „se exploatează din plin posibilitățile alternanțelor”, numită flexiune internă, în opoziție cu flexiunea externă, reprezentată prin desinențele cazuale (Op. cit., p. 232).

Odată ce se afirmă că legătura de dependență (respectiv, de subordonare) se află, de fapt, la baza organizării structurale a limbii, fiind definită drept relație dintre două elemente lexicale, dintre care utilizarea determinantului este solicitată (impusă) de semantica elementului determinat (e vorba în esență de compatibilitatea semantic-combinatorică a două unități lexicale), atunci va trebui să se admită că relația de dependență nu se reduce doar la relații atributive statice de tipul: *munte verde, cântec melodios, curte boierească, flăcău zdravăn, câine rău*. Afară de relațiile de dependență atributive propriu-zise (d.e., attribute-adjective pe lângă substantive) în lucrările de lingvistică se vorbește de asemenea de relații de dependență complementative, precum și despre relații de subordonare (/dependență) predicative (a se vedea, în parte, Смирницкий, p. 164). În lucrările lingvistice mai recente întâlnim și unele clasificări mai detaliate, la a căror identificare se iau în considerație și o serie de alți parametri suplimentari (de altfel, tipurile de relații dintre cuvinte în lingvistica românească mai amănunțit sunt examinate în câteva lucrări semnate de Mihaela Secrieru).

În conformitate cu cele trei tipuri de relații de dependență, la cele atributive vor fi trecute relațiile ce se stabilesc între cuvântul determinat (de obicei substantiv) și elementul determinant (de regulă, adjectiv, construcție prepozițională, substantiv la o formă cauzală) (de ex., *capră neagră, găina babei, câine cuminte, opinci de piele de oaie, scriitor cu renume, daruri săracilor, autobuz german, șatră țigănească* etc.). Dacă relațiile date pot figura atât la nivelul îmbinător (/grupurilor) de cuvinte, cât și la nivelul enunțului, relațiile predicative, bunăoară, se manifestă doar la nivelul enunțului, legând verbul-predicat sau predicatul nominal cu numele-agent sau subiect (de ex.: *Capra paște; Găina este a babei; Câinele era cuminte; Opincile sunt făcute din piele de oaie; Autobuzul este fabricat în Germania; Cortul aparține țiganilor*). Relații complementative se stabilesc în cadrul îmbinărilor sau enunțurilor în care drept element regent se prezintă un verb, un adjectiv sau un adverb ce exprimă multiple și variate roluri sintactice, legate într-un fel sau altul de acțiunea (respectiv, starea, procesul, relația) notată de verb, de manifestarea semnului (/caracteristicii), de gradul de intensitate a acestuia etc. (*Se mișcă repede; Pregătește colțunași; Ajută sărmanilor; Șede butuc; Trece săgeată; Tare de vârtute; Odihnește o săptămână; Pleacă departe; Târziu după miezul nopții; Zâmbitor tuturor* etc.). Fiind adesea foarte strâns legate de verbul-predicat, elementele-complینiri sunt raportate prin mijlocirea acestuia la obiectul-agent, fapt sesizat chiar în lipsa lui (vezi pildele de mai sus). Vorba e că în verbul predicativ este bine intuit sensul de agent sau de subiect datorită flexiunii verbale. Căci, după cum relatează Ch. Bally (fenomenul, acțiunea, starea, calitatea), nu poate fi închipuit în afara substanței, care servește drept loc de amplasament al procesului, se și prezintă de fapt drept subiect: nu ne putem închipui mișcarea, gălăgia, culoarea, viața, moartea, suferința etc. în afară de subiect (Балли, p. 138). Întru (susținerea) confirmarea tezei date se pronunță și W. Chafe care menționează că ceea ce pentru comoditate mai numim propoziție este reprezentat doar printr-un singur verb, fie prin verb, însoțit de un substantiv sau de câteva (Чейф, p. 116).

Referindu-se la corelația dintre subiect și predicat, Em. Benveniste subliniază că, pe de o parte, elementul predicativ privit singur aparte pare a fi suficient, întrucât el determină „subiectul”, or, subiectul luat aparte nu este suficient (îndestulător) pentru propoziție. Pe de altă parte, predicatul este rolul (determinantul) subiectului și se realizează ca atare, întrucât există subiect (Бенвенист, p. 138).

Verbul se dovedește a fi un element foarte important al unităților comunicative. Și aceasta pentru că din perspectiva sintaxei semantice al cărui obiectiv este studierea aspectului conținutal al unităților sintactice și în primul rând al configurației referențiale a structurilor semantice (Никитин, p. 119), el (verbul) se prezintă drept un component indispensabil în constituirea unităților predicative, formând, de fapt, temelia enunțului.

Am putea presupune că atunci când filozoful C. Noica vorbește de „agresivitatea” verbului, dsa are în vedere semantica acestuia, căci, din punct de vedere lingvistic, anume datorită înțelesului noi prezentăm caracteristica evaluativă a obiectului fie drept acțiune, fie drept devenire, fie drept stare, fie drept relație. Anume datorită sensului noi prezentăm caracteristica dinamică prin mijlocirea verbelor ca reală sau ipotetică, ca indicativă sau imperativă; prin mijlocirea sensului verbului se obține exprimarea raporturilor de identitate, de posibilitate, de cantitate; semanticii verbului se datorește exprimarea raporturilor transformaționale, obiectivale, deliberative, beneficiare, instrumentale, factitive, generative etc.

La descrierea lingvistică a raporturilor de subordonare dintre clasele categoriale de cuvinte, de care s-a vorbit *supra*, au fost lăsate fără atenție sintaxemele, numite și forme sintactice care, de regulă, se deosebesc de formele nominative prin anumiți indici morfematici aglutinanți sau izolați (de ex.: *Ion povestește prietenului* – *Ion povestește lui popa*. *Vasile dă fân la cai*. – *Vasile dă fân cailor*). Or, din punct de vedere funcțional, sintaxemele (formele sintactice) se comportă în enunț la fel ca și adverbele (a se compara: *Prietenul locuiește departe*. – *Prietenul locuiește pe strada Molocanilor*. *Iepurele fugă repede*. – *Iepurele fugă (60 km/h) șaizeci de km pe oră*. *Băiatul s-a întors târziu*. – *Băiatul s-a întors deabea după amiază*). În legătură cu aceasta pare că studierea concomitentă a adverbilor și a sintaxemelor în rol de argumente ale verbului ar putea contribui la înțelegerea mai deslușită a funcționării acestora în enunț. Fără îndoială, între argumentele-adverbe și argumentele-sintaxeme există și deosebiri după cum s-a menționat. Deosebirile pot fi relativ ușor observate, comparând adverbele de loc cu sintaxemele prin care se exprimă circumstanțele spațiale. În parte, dacă ne referim la adverbele de loc, acestea indică, de fapt, locul în genere față de poziția spațială a vorbitorului. De exemplu, *aici* arată locul unde se află vorbitorul; *acolo* – locul situat la o anumită distanță față de vorbitor; *departe* – locul ce se află la o distanță esențială de vorbitor; *aproape* – locul situat la o distanță neînsemnată de vorbitor etc. Prin afirmația că locul în spațiu indicat de adverb poartă caracter relativ se înțelege faptul că schimbarea locului aflării vorbitorului duce cu sine la schimbarea locului indicat de adverb. Or, altfel se indică locul în spațiu exprimat prin substantive precedate de prepoziții, adică prin forme sintactice ale substantivului (/sintaxeme): cu ajutorul prepoziției locul este prezentat drept o poziție față de o latură sau alta a obiectului numit de substantivul însoțit de prepoziție. În parte, cu același substantiv, însoțit de diverse prepoziții se indică diferite situații spațiale (a se compara: *spre coteț*, *după coteț*, *în coteț*, *sub coteț*, *pe lângă coteț*, *de după coteț*, *până la coteț* etc.). Fiecare din aceste construcții prepoziționale poate fi substituită prin adverbe propriu-zise (cf.: *Se îndreaptă încolo*. – *Se îndreaptă spre coteț*; *Găinile se aflau în coteț*. – *Găinile se aflau acolo*. *Găina a zburat peste coteț*. – *Găina a zburat dincolo* etc.). Sau, de exemplu, spre deosebire de adverbele de timp, prin care se indică vremea relativă, corelată cu momentul desfășurării procesului comunicativ (*acum*, *atunci*, *cândva*, *devreme*, *odată*, *târziu* etc.), prin construcțiile prepoziționale constând din substantive ce numesc segmente de timp, date istorice, sărbători anuale, evenimente

de ordin istoric etc. precedate de prepoziții (*după război, pe la ora patru, până la adunare, la Crăciun, până în iunie* etc.) se notează segmente concrete în timp.

În urma comparației se observă un aspect important: substantivele prin care se stabilește locul în spațiu sau poziția în timp, sunt puse, totodată, în raport cu obiectele-subiecte determinate. De exemplu, prin enunțul *Calul s-a oprit lângă crâșmă* (cf.: structura cu adverb: *Calul s-a oprit acolo*), indicându-se locul în spațiu, se corelează subiectul (*calul*) cu obiectul (*crâșmă*), adică se exprimă, de fapt, raportul dintre două obiecte. Prin metaforizare s-a ajuns ca prin construcțiile prepoziționale ce exprimă raporturi spațiale dintre obiecte, de exemplu, să se redea unele raporturi mai abstracte, impulsionate de semantica verbului, numită de Constantin Noica „agresivitate” a acestuia, raporturi de tipul celor generice, ablative, transgresive, deliberative etc. (de ex.: *Președintele provine din răzeși. Petrea s-a înstrăinat de prieteni. Primarul face țuică din agude. Ion povestește despre călătoria sa în Peru. Stăpânul prefăcu patul în fotoliu. Lucrătorul s-a concediat din motiv de boală. Copilul plânge de durere* etc.). De acestea stau aproape modalitățile de exprimare a agentivității în structurile pasive (*Cotețul a fost dărâmat de vecin. Ideea a fost sugerată de Ion. Informația este adunată de inspector* etc.).

Eventualele interpretări de tipul ‘dărâmarea cotețului vine din partea vecinului’, ‘sugerarea ideii pornește de la Ion’ ar putea fi puse la baza unei posibile ipoteze privind apariția conjugării pasive. De altfel, am putea presupune că în agresivitatea verbului de care vorbește Constantin Noica, din perspectivă lingvistică, se manifestă aceste deziderate (postulate), la care se mai pot adăoga și altele. În parte, verbul, prin semantica sa încorporând formele unor pronume sau ale unor verbe auxiliare, a creat o serie de opoziții paradigmatică. De exemplu, a devenit loc comun teza cum că terminațiile (desinențele) personale ale verbului la imperfect indicativ în limba franceză au apărut pe baza verbelor personale ale auxiliarului *avoir*. Tendința aceasta se face simțită, de altfel, și în unele structuri verbale inversate și în limba română (de ex., *Jelui-m-aș; Plecat-au; Bată-te-ar păcatele...; Gândește-te*), construcții în care formele atone ale pronumelor și formele personale ale verbelor auxiliare manifestă tendința de a se aglutina verbului. În diverse limbi desinența formelor personale ale verbului vin să demonstreze că desinența conjugățională are la origine pronumele personale aglutinate. Aceasta se confirmă și prin faptul că spre deosebire de alte determinante, verbele la una din formele sale personale se caracterizează printr-o relativă independență, intuindu-se prin sensul său un agent, un realizator al acțiunii, un subiect. Prin aceasta s-ar putea explica faptul că în unele limbi la exprimarea opoziției de persoană nu se simte necesitatea prezenței obligatorii a pronumelor personale (de ex. în latină, în spaniolă, dar nu și în franceză). Necesitatea prezenței pronumelui în acest scop crește în situațiile când formele opozitive ale verbului în cadrul unei paradigme conjugăționale, apar „șterse”. De altfel, chiar în aceeași limbă pot coexista paradigme conjugăționale, pentru exprimarea opozițiilor din cadrul cărora pronumele se prezintă drept element expletiv, și paradigme în care pronumele este singurul element căruia se datorește opoziția. De exemplu, rolul pronumelui se dovedește a fi important la exprimarea opozițiilor de persoană în cadrul paradigmei timpului trecut indicativ în limba rusă, unde avem numai opoziții de număr și de gen (de ex.: *я сделал – ты сделал, он сделал [она сделала]; мы сделали – вы сделали – они сделали*).

Urmează a se sublinia că opoziția ce se realizează la stadiul actual al unei sau altei limbi printr-un anumit morfem, acesta azi nu poate fi corelat cu un cuvânt auxiliar

oarecare. Și aceasta din motiv că el a fost moștenit de la un stadiu anterior de dezvoltare al limbii, modificându-se esențial. Doar la o etapă timpurie se poate stabili această corelare cu o anumită particulă. În parte, autorii lucrării „Introducere în studiul limbii și culturii indoeuropene”, la întrebarea ce este afixul **e* din preteritele **ebheret* și **etlat*, răspund că acest morfem ar fi fost la origine „o particulă simplă, însemnând ‘cândva, odinioară’ (cf. gr. *ετι* ‘încă’ lat. *et* ‘încă, și’” și că purtând numele de **augment** „avea rolul de a marca pe cât se pare facultativ la origine, formele de trecut ale indicativului” (Wald, Slușanschi, p. 258).

Asemenea modele, într-un fel, mai persistă în limbile contemporane. Astfel, după cum se știe, „viitorul indicativ al tuturor verbelor s-a format în limba spaniolă din infinitivul verbului de conjugat la care s-a alipit prezentul verbului *haber*” (Teodorescu, p. 101). Reproducem aici tabelul conjugării verbului *leer* (a citi) din manualul menționat:

„ <i>leer+he leare</i> – ‘eu voi citi’	<i>leer+hémas</i> – <i>leeremos</i> ‘noi vom citi’
<i>leer+has</i> – <i>leerás</i> ‘tu vei citi’	<i>leer+habéis</i> – <i>leeréis</i> ‘voi veți citi’
<i>leer+ha</i> – <i>leerá</i> ‘el va citi’	<i>leer+han</i> – <i>leerán</i> ‘ei vor citi’.”

(Ibidem)

De altfel, prin inversarea parafrazelor prin care se exprimă viitorul în limba română, în principiu, existau potențial șanse ca auxiliarul să devină morfem al viitorului (*citi-voi, citi-vei, citi-va, citi-vom, citi-veți, citi-vor*).

Strânsa legătură a verbului cu complinirile sale se manifestă și în faptul că în anumite situații textuale obiectul direct exprimat prin pronume atone se aglutinează cu verbul, formând un singur cuvânt. Teza aceasta este ilustrată în manualul de spaniolă citat prin pildele:

„*me alegre de verte* ‘mă bucur să **te** văd (de a te vedea)’, *me interesa verlas* ‘mă interesează să **le** văd’, *le gusta vizitaros* ‘îi place să **vă** viziteze’” (id., p. 104). Se simte această gravitate (/atracție) către verb a pronumelor atone și în limba română, acestea având aici și forme cazuale. Dar aici ele nu fuzionează cu verbul, ca în spaniolă, ci se folosesc izolat sau se leagă, în scris, prin cratimă de verb chiar atunci când sunt reprezentate printr-un singur fonem consonantic (de ex.: *Vreau să **te** văd. Nu **te-am** văzut demult. Am întrebat-**o** pe prietenă. Previne-**l** pe director*).

Dat fiind caracterul variat al complinirilor verbale (al actanților și al circumstanțelor – într-o terminologie mai nouă), după cum s-a relatat *supra*, s-a simțit necesitatea de a se crea mijloace adecvate pentru a le diferenția. E vorba, după cum s-a menționat, de paradigma declinării, „structură funcțională solidară bazată pe definirea cu ajutorul Ds (desinenței – n.n.) a unui set de valori gramaticale, fundamentale, corelate între ele” (Wald, Slușanschi, p. 230).

E vorba de 6-8 forme opozabile de caz în cadrul limbilor indoeuropene, în care totodată sunt nominalizate și raporturile dintre obiectele numite de substantivele îmbinate, de regulă, prin mijlocirea verbului predicativ. În parte, în latină paradigma cazuală era constituită din formele opozabile de *Nominativus, Vocativus, Genitivus, Dativus, Acuzativus, Ablativus*. Or, în gramaticile latinești se atrăgea atenție asupra faptului că în funcție de semantica substantivului și cea a verbului, care împreună constituie unitatea sintactică respectivă

prin forma aceluiași caz, se diferențiază mai multe funcții ale substantivelor în cauză și, respectiv, mai multe tipuri de raporturi semantice. În parte, în cadrul structurilor cu forma cazului Dativ se dovedesc:

– **Dativul destinării** (*Magister discipulis libros pulhros tribuit* ‘Profesorul împarte școlărilor cărți frumoase’)¹;

– **Dativul cauzativ al impunerii** (*Multe voluptates homini obsunt* ‘Multe plăceri vatămă omului’);

– **Dativul distribuirii** (*Ciceroni populus Romanus, in contione, non unius dei gratulationem, sed aeternitatem immortalitatemque donovit* ‘poporul roman, în adunarea sa, a dăruit lui Cicero nu felicitări pentru o singură zi, ci eternitate și nemurire’);

– **Dativul posesiv (Dativus possessivus)** (*Murena Lucullo legatus fuit* ‘Lucullus a avut locțiitor pe Murena’);

– **Dativul interesului sau daunei (Dativus commodi vel incommodi)** (*Non scholae sed vitae discimus* ‘Învățăm pentru viață, nu pentru școală’);

– **Dativul scopului (Dativus finalis)** (*Mihi cives auxilio venerunt* ‘Mi-au venit cetățenii într-ajutor’);

– **Dativul etic (Dativus ethicus)** (*At tibi repente venit ad me Caninius* ‘Dar repede mi-ți veni Caninius la mine’);

– **Dativul poreclei** (*Mareo Tullio cognomen fuit Ciceroni* ‘M. Tullius a avut porecla de Cicero’);

– **Dativul agentiv (Bonis veris honesta quaerenda sunt** ‘Bărbații buni trebuie să caute cele oneste’);

– **Dativul autorului (Dativus auctores)** (*Res tibi cognita est* ‘Lucrul a fost cunoscut de către tine’);

– **Dativul țintei** (*It clamor caelo* ‘Strigătul merge până la cer’). (A se vedea Bujor I.I. și Chiriac Fr., p. 152-157).

Sau de exemplu, în limba rusă, în funcție de semantica cuvintelor combinate prin mijlocirea opoziției cazuale de Instrumental (Творительный падеж), de rând cu indicarea instrumentului cu ajutorul căruia se realizează acțiunea, se mai exprimă și un șir de alte raporturi, deosebindu-se și aici mai multe tipuri de Instrumental. Printre acestea:

– **Instrumentalul de timp (Творительный времени):** *Иван уехал утром* ‘Ivan a plecat dimineață’;

– **Instrumentalul cantității (Творительный количества):** *Летят стаями птицы* ‘Păsările zboară în cârduri’);

– **Instrumentalul modal (Творительный образа действия):** *Спортсмен дышал полной грудью* ‘Sportivul respira din adâncul pieptului’;

– **Instrumentalul cauzal (Творительный причины):** *Заболел гриппом* ‘s-a îmbolnăvit de gripă’. *Изойти болью* ‘a se istovi de durere’;

– **Instrumentalul agentiv (Творительный деятеля):** *Дом был построен дедом* ‘Casa a fost construită de bunel’;

– **Instrumentalul prosecutiv /adverbial (Творительный обстоятельственный):** *Идти быстрым шагом* ‘A merge cu pas grăbit’;

– **Instrumentalul limitativ (Творительный ограничительный):** *Сильный духом* ‘tare de vârtute’;

¹ Pildele sunt reproduse din [Bujor, Chiriac, p. 152-157].

– **Instrumentalul semipredicativ** (**Творительный полупредикативный**): *Ребенком он упрям был и резов* ‘Fiind copil [în copilărie] el era încărățânat și zglobiu’;

– **Instrumentalul predicativ** (**Творительный предикативный**): *Петя стал врачом* ‘Petrea a devenit medic’;

– **Instrumentalul calificativ** [*al semnului*] (**Творительный признака**): *Соседа избрали мэром* ‘Pe vecin l-au ales primar’;

– **Instrumentalul itinerariu/spațial** (**Творительный пути/пространства**): *Девушка шла берегом* ‘Fata mergea pe mal’;

– **Instrumentalul sociativ** [*comitativ*] (**Творительный совместный**): *Он приехал со всей семьей* ‘El a venit cu întreaga familie’;

– **Instrumentalul conținutal** [*de conținut*] (**Творительный содержания**): *Он наполнил стакан водой* ‘El a umplut paharul cu apă’;

– **Instrumentalul comparativ** (**Творительный сравнения**): *Слезы у неё текли ручьем* ‘Lacrimile-i curgeau șiroaie’;

– **Instrumentalul tautologic** [*emfatic*] (**Творительный усиления**): *Идол стал болван болваном* ‘Idolul a devenit imbecil al imbecililor’ (reprodus din Ахманова, p. 469-470).

Dacă vom ține seama de faptul că în cadrul construcțiilor cu celelalte forme cazuale, în funcție de semantica cuvintelor îmbinate, se poate obține exprimarea și multor altor raporturi de tipul celor mai sus enumerate, ne vom putea convinge că numărul tipurilor de raporturi semantice notate prin mijlocirea desinențelor cazuale este considerabil. Or, la acestea urmează a se adăoga tipurile de raporturi obținute prin construcțiile în care forma casuală a substantivului este precedată de prepoziții. Aici avem situații diferite ca, de exemplu, în limba rusă: 1) substantivul la o anumită formă casuală precedat de prepoziție se opune substantivului la aceeași formă fără prepoziție (*Лесник шёл лесом*. ‘Pădurarul mergea prin pădure’. *Самолет шёл над лесом* ‘Avionul zbura deasupra pădurii’); 2) substantivul la diferite forme de caz este precedat de aceeași prepoziție (*Студент шел в Университет* ‘Studentul se ducea la universitate’. – *Студент шел в галошах* ‘Studentul mergea [încălțat] în galoși’); 3) diferite prepoziții sunt urmate de substantive la aceeași formă casuală (*Мальчик упал в воду* ‘Băiatul a căzut în apă’. – *Обжегшись на молоке, дует и на холодную воду*. – ‘Cel ce s-a opărit cu lapte, suflă și în apă rece’).

Paralel cu formele de caz reprezentate la nivelul de suprafață prin nume cu desinențe cazuale, în lucrările de lingvistică se vorbește de asemenea despre forme de cazuri analitice (a se vedea, în parte, studiile semnate de Fillmore). Ele poartă adesea aceleași denumiri ca și cazurile sintetice (Acuzativ, Ablativ, Dativ, Genitiv, Instrumental) la care se mai adaogă unele denumiri de cazuri din limbile ugrofine, flexiunea cărora are la bază postpoziții (echivalente ale prepozițiilor din limbile indoeuropene). E vorba de astfel de denumiri de cazuri ca: *Abesiv, Aditiv, Comitativ, Delativ, Ecvativ, Esiv, Identificativ, Inesiv, Mediativ, Sublativ, Superesiv, Translativ* ș.a., denumiri care au la bază rădăcini latinești.

Ca și prin denumirile cazurilor din limbile indoeuropene, și prin denumirile celor din limbile ugrofine sunt marcate diverse raporturi dintre obiecte. De exemplu, precum prin cazul Dativ, prin sensul acestuia, se indică raportul de beneficiere, așa prin înțelesul denumirii Aditiv se indică finalitatea unei mișcări, iar prin denumirea de caz Comitativ – sunt marcate relații sociative, de însoțire etc.

Important pare a fi faptul că limba și-a organizat astfel structura sa încât drept determinante ale verbului pot fi utilizate alte verbe. E vorba de folosirea formelor verbale

numite adesea forme absolute sau moduri nepersonale (infinitiv, gerunziu, participiu, supin), care din perspectivă categorială se prezintă drept determinante de treapta a doua (a se vedea *supra*). (De aici se exclude combinarea prin subordonare a două forme verbale finite legate prin conjuncții sau fără acestea, structuri ce constituie enunțuri compuse [frazе]). De exemplu: (*Călătorul se oprește obosit, prăfuit și sleit de puteri; Băiatul se îndepărtează sărind într-un picior; Maria știe a broda; Vecinul se pregătește de semănat*).

Cu ajutorul formelor absolute ale verbului se obține redarea diferitor caracteristici dinamice ale verbelor predicative: 1) o caracteristică dinamică ce se desfășoară concomitent cu acțiunea predicativă (*câinele fuge chelălăind*); 2) denumirea unei acțiuni corelate cu un verb modal (*Ioana poate broda. Băiatul știe a citi*); 3) o caracteristică a obiectului ca rezultat obținut prin suportarea unei acțiuni (*Lovit [de vânător] lupul a căzut*); 4) scop al acțiunii predicative (*Țăranii se pregătesc de sămănat*).

Formele absolute ale verbului vin să multiplice și să varieze tipurile de modificatori (operatori) ai caracteristicilor dinamice ale obiectelor actualizate. Și aceasta de rând cu afixele formante ale paradigmelor conjugationale, prin intermediul cărora se modifică sensul verbului, servind pentru a indica opozițiile de persoană, de timp, de mod (împreună cu predicatul ele sunt considerate elementele constituente ale propoziției în gramatica tradițională), acestea corelând și întrepătrunzându-se în diverse feluri cu multiplele compliniri – argumente ale acestuia (verbului).

În încheiere s-ar putea menționa că dintre determinanții actualizatori ai unităților lexicale cu sens referențial un loc deosebit (principal) ocupă determinanții dinamici (verbele-predicate), ei intervenind și în situațiile când și altor tipuri de determinanți li se impune necesitatea de a li se atribui trăsătura „comunicativitate”. Multiplele și variatele înțelesuri lexico-gramaticale se obțin de către verbe prin mijlocirea determinanților de treapta a doua, numiți și determinanți ai determinanților. E vorba, de fapt, de sintaxeme – forme sintactice ale cuvintelor semnificative, care din punct de vedere categorial coincid în bună parte cu adverbele.

Referințe bibliografice

1. Никитин М. Б. *Основы лингвистической теории значения*. Moscova, 1988.
2. Noica Constantin. (1998). *Devenirea întru ființă. Scrisori despre logica lui Hermes*. București, 1998.
3. Noica Constantin. (1970). *Rostirea filozofică românească*. București, 1970.
4. Noica Constantin. (1987). *Cuvânt împreună despre rostirea românească*. București, 1987.
5. Смирницкий А. И. *Синтаксис английского языка*. Moscova, 1957.
6. Балли Ш. *Общая лингвистика и вопросы французского языка*. Moscova, 1955.
7. Чейф У. *Значение и структура языка*. Moscova, 1975.
8. Бенвенист Э. *Общая лингвистика*. Moscova, 1974.
9. Wald Lucia Slușanschi Dan. *Introducere în studiul limbii și culturii indo-europene*. București, 1987.
10. Teodorescu Paul. *Învățați limba spaniolă fără profesor*. București, 1962.
11. Bujor I. I., Chiriac Fr. *Gramatica limbii latine*. București, 1958.
12. Ахматова О. С. *Словарь лингвистических терминов*. Moscova, 1969.

Institutul de Filologie
(Chișinău)